

Александар МИЛАНОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

АНГЛИЦИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ПРЕДВУКОВСКОГ ПЕРИОДА

1. Нема никакве сумње да је и српски језик, попут других језика на тлу савремене Европе, данас под веома јаким утицајем енглеског, што се огледа и у готово неконтролисаном продору *англицизама*, о чему постоји бројна и јако добра србистичка литература.¹ Знамо да је и током читавог 20. века, а нарочито у његовој другој половини, енглески језик преко англосаксонске културе и цивилизације мењао и обогаћивао лексику српског језика, али је мање истражено колики је био његов утицај у 18. и првој половини 19. века. Тај период обично се у србистици назива „предвуковским” (Михајловић 1972 и др.), будући да су у њему функцију књижевног језика вршили *рускословенски* и *славеносрпски језик*, идиоми који су кроз време међусобно били у односима конкуренције и коегзистенције (Толстој 2004). У овоме периоду писало се још и на *српском народном језику*, па се све до Вукове књижевнојезичке реформе, у време доминације класицизма у српској књижевности и култури, може судити о прихватању античке концепције трију стилова (Павић 1979, Павић 1983, Павић 1985). Према њеним поставкама, српском народном језику припадала је функција ниског стила, славеносрпском језику – средњег, а рускословенском језику – високог.

Наведени језички идиоми били су у различитој мери отворени за стране језичке утицаје. Рускословенски језик, тј. старословенски језик у руској редакцији, био је, наравно, захваљујући својој богослужбеној функцији сасвим затворен за продор нових речи странага порекла. У славеносрпски језик – хибридни идиом настао посрбљавањем рускословенског – речи

¹ В. бројне радове и студије Твртка Прћића.

страног порекла продирале су брзо и лако (Милановић 2010, Милановић 2013, РСЈ 2017), и то како оне које су стизале културним контактима тако и оне које су већ постојале у народном језику. То је управо и омогућавала функционална поливалентност славеносрпског језика: њиме су писана књижевна дела, али и дневне новине, часописи, научне расправе, административно-правни документи и др. Развој публицистике условио је потребу за именовањем многих нових предмета и појава у српском језику, а нове речи страног порекла продирале су и као последица развоја различитих научних дисциплина, и то првенствено у функцији научних и стручних термина.

Српска триглосија коначно је напуштена у време романтизма, када је функцију књижевног језика преузео нови идиом са народним језиком у основици, данас обично именован као *вуковски*. И он је, међутим, остао отворен за стране језичке утицаје, лишен јачег *језичког пуризма*, о чему сведоче и круцијална Вукова дела почев од првог *Српског рјечника* (1818), преко превода *Новог завјета* (1847), па све до другог *Српског рјечника* (1852).

2. Захваљујући одговарајућем социолингвистичком контексту (школовање младих на немачким универзитетима, утицај немачке технике и технологије, доминација немачког романтизма у књижевности и филозофији итд.), у предвуковском периоду несумњиво је најснажнији био утицај немачког на српски језик, па је једна од кључних Вукових замерки славеносрпским писцима била констатација да им је израз искварен бројним *германизмима*. Током читавог 19. века интелектуалци вуковске оријентације водили су интензивну борбу око протеривања непотребних лексичких и синтаксичких германизама из српског књижевног језика.

Утицај енглеске културе био је све до средине 19. века неупоредиво мањи.² Занимљиво је, али и у доброј мери индикативно, да до сада нису рађена обимнија истраживања утицаја енглеског језика на српски у 18–19. веку. Овакво истраживање морало би стога у будућности подразумевати све фазе, почев од ексерпирања грађе, а корпус би морао бити и стилски раслојен, тј. формиран на грађи коју би чиниле дневне новине, часописи, научне расправе, административно-правни документи, пословна и лична преписка, дневници и мемоари итд. Јасно је да ово нису истраживачки задаци за појединца, већ за институцију.

Постојећи историјски речници, попут Речника ЈАЗУ, у оваквом истраживању би били само додатна и контролна литература будући да им извори нису сасвим релевантни. Тако су, на пример, за Речник ЈАЗУ из превуковске епохе ексерпирана само књижевна дела Доситеја Обрадовића, Захарија Орфелина, Јована Рајића и Аврама Максимовића

² В. нпр. расправе Лазе Костића о преводима са енглеског језика.

(Михајловић 1972: III), и то углавном она писана народним језиком или славеносрпским језиком у својој развијенијој фази, у којој је максимално посрбљен на граматичком плану, а који данас називамо *доситејевским језиком*. Уз то, дела публицистичког и научног садржаја уопште нису ушла у корпус, што се одмах одразило на веродостојност података у речнику: „У Речнику ЈАЗУ, на пример, не налазимо тако обичне речи као што су адвокат, администратор, администрација, барометар, биографија и сл.” (Михајловић 1972: III).

3. Један од ретких речника који пружа индикативне информације о првим англицизмима у српском језику јесте *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* Велимира Михајловића, доста поуздано лексикографско остварење данас помало заборављеног а знаменитог лингвисте, аутора и другог, комплементарног речника – *Посрбице од Орфелина до Вука*.

За речник страних речи у предвуковском периоду аутор је ексерпировао грађу од краја 17. века до 1818. године, и то из штампаних дела, али и архивске грађе, а „корпус обухвата 189 извора, рачунајући и архивске документе, који, сви заједно, чине збир преко 10.000 страница текста” (Михајловић 1972: VII). Аутор, нажалост, нигде није навео ни оквиран број лексема у речнику.

4. О хронологији продора англицизама у српски језик још увек имамо само магловите представе: „Као и свуда у свету, англицизми после 1945. године пристижу све бржим темпом. Док су пре рата заузимали значајније место једино у спорту, сада се нагло множе у речнику забаве и омладинских мода [...], у техници [...] и у многим другим областима” (Клајн 1996: 44).³ У Михајловићевом двотомном речнику налази се, помало изненађујуће из перспективе 21. века, свега 25 лексема пореклом из енглеског језика, међу којима има и оних које су стигле немачким посредством, па се – у зависности од одабраног теоријско-методолошког оквира – могу сматрати и *германизмима*. Такав је нпр. случај са лексемом *факторај*, први пут регистрованом у тексту из 1816. године, чији склоп сведочи и о енглеском извору (енгл. factory) и о немачком посредству (нем. Faktorei). Сличан је пример и лексема *циц*, такође са првом потврдом из 1816. године, чији фонетски састав одређује и путању до српског језика: пореклом је из енглеског (chintz), али је у српски ушла из немачког (Zitz).

³ Према истраживањима Милене Јакић, англицизми ни у Речнику САНУ не доминирају бројем међу позајмљеницама, и има их мање од турцизама, латинизама, талијанизама, галицизама и русизама. У обзир ваља, међутим, узети барем два значајна фактора: да су први томови речника почели излазити од 1959. године, дакле управо у време снажнијег продора лексике пореклом из енглеског језика, као и да нису ексерпирани нпр. бројни часописи посвећени свакодневном животу, забави, модерној култури и супкултури, омладини, спорту и сл., у којима је фреквенција англицизама била и остала врло висока.

Наводимо и остале потврђене англицизме, уз годину прве потврде у Михајловићевом речнику:

- аринга* (енгл. herring, савр. срп. *харинга*), 1767.
јутски (енгл. jute, који се односи на јуту, тропску индустријску биљку), 1804.
каурис (енгл. cowrie, „порцулански пуж” који је у неким крајевима Азије и Африке служио као новац), 1804.
кермес (енгл. kermess, забава, обично добротворна, која се приређује у природи), 1804.
кутерн (енгл. cutter, брза једрилица), 1791.
лард/лорд (енгл. lord, савр. срп. *лорд*), 1804/1788.
магазин (енгл. magazin, савр. срп. *магазин* – илустровани часопис), 1768.
манжестер (енгл. Manchester, врста штофа пореклом из Манчестера), 1816.
махадони/махагони (енгл. mahagonу, савр. срп. *махагони*), 1816/1804.⁴
милорд (енгл. milord, савр. срп. *милорд*), 1793.
паир, пер (енгл. peer, савр. срп. *пер* – племићка титула), 1809/1804.
пенс (енгл. pence, множина од penny), 1805.
пудинга (енгл. pudding, савр. срп. *пудинг*), 1788.
раџа (енгл. raja, савр. срп. *раџа*), 1804.
свита (енгл. sweater, део одела), 1799.
сток (енгл. stock, залиха робе у складишту), 1790.
стокфиш (енгл. stock-fish, бакалар), 1794.
тик (енгл. tick, густа ланена или памучна тканина), 1790.
фармерски (енгл. farmer, савр. срп. *фармерски*), 1809.
фунт/фунта (енгл. round, савр. срп. *фунта*), 1767/1749.
цидер (енгл. cider, савр. срп. *цидер* и *сајдер*), 1816.
чип (енгл. chip, савр. срп. *чип* – жетон, улог), 1794.

5. Наведене лексеме могу се анализирати на више начина. Када се обрати пажња на врсте речи, видљиво је да су готово сви примери именице, и то махом заједничке. Само две лексеме нису именице, и обе су придеви изведени домаћим суфиксом *-ски*: *фармерски* (који се односи на фармера), *јутски* (који се односи на јуту).

Анализа значења првих англицизама указује и на однос између енглеског као језика даваоца и српског као језика примаоца: у наш језик улазе речи које означавају различите локалне титуле (*лард/лорд*, *милорд*, *раџа*), монете (*каурис*, *пенс*, *фунт/фунта*), храну и напите (*пудинга*, *цидер*), морске врсте риба (*аринга*, *стокфиш*), различите тканине и појмове из (текстилне) индустрије (*јута*, *циц*, *факторај*, *манжестер*, *сток*, *свита*, *тик*), појмове из културе (*кермес*, *магазин*) и напредне војне технике (*кутерн*), али и мере (*фунт/фунта*). Број англицизама из области текстилне индустрије недвосмислено доказује да је она у читавој Енглеској, не само у Манчестеру, била високоразвијена и престижна у читавој Европи.

⁴ Облик *махадони* може бити и проста штампарска грешка у тексту, али и последица суочавања Димитрија Исаиловића са потпуно непознатом речју коју уводи у српски језик.

Да су неологизми енглеског порекла још увек пролазили кроз процес фонетске и морфолошке адаптације, сведочи више примера међу 25 лексема. Тако је потврђена конкуренција фонетских облика *лард* и *лорд*, *махадони* и *махагони*, док је штоф из Манчестера именован првобитно као *манжестер*. Необична финална сугласничка група /-нг/ условила је да именица мушког рода *пудинг* приђе именицама женског рода са наставком /-а/.⁵ Конкуренцију различитих морфолошких облика примећујемо и код именица мушког и женског рода, *фунт* : *фунта*.

Хронолошки низ потврда лексема показује да је први англицизам у Михајловићевом речнику из 1749, док су последњи из 1816. године: *фунта* 1749, *аринга* 1767, *фунт* 1767, *магазин* 1768, *лорд* 1788, *пудинга* 1788, *сток* 1790, *тик* 1790, *кутерн* 1791, *милорд* 1793, *стокфиш* 1794, *чип* 1794, *свита* 1799, *јутски* 1804, *каурис* 1804, *кермес* 1804, *лард* 1804, *махагони* 1804, *пер* 1804, *раца* 1804, *пенс* 1805, *паир* 1809, *фармерски* 1809, *манжестер* 1816, *махадони* 1816, *факторај* 1816, *цидер* 1816, *циц* 1816.

6. Иако обимна и разноврсна, грађа за Михајловићев речник ипак је била ограничена, па ни сам речник не даје потпуну слику, већ само скицу механизма и путева продора лексичких англицизама у некадашњи српски језик. На пример, већ и летимичан преглед само *Новина српских* Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића, које су излазиле у Бечу од 1813. до 1822. године (Милановић 2015), показује да су се у језику тадашњих српских новина и других јавних гласила појављивали и бројни други англицизми, који нису потврђени у Михајловићевом речнику. Томе је директно доприносило и преузимање тј. преводјење вести из тадашњих енглеских дневних новина и часописа, о чему постоје експлицитне потврде у Давидовићевом и Фрушићевом гласилу.

Коначно разрешење свих недоумица везаних за прве англицизме у српском језику понудиће лексикографски пројекти започети у Матици српској, а то су дијахронијски речници на које су у српској култури дуго чека – *Историјски речник српског језика* (под руководством Јасмине Грковић-Мејдор) и *Речник славеносрпског језика* (под руководством Исидоре Бјелаковић).⁶ Док ћемо у првом речнику наћи потврде за англицизме у текстовима писаним народним језиком, други ће их потврдити у текстовима насталим на књижевном језику у славеносрпској и доситејевској епохи. Ваља очекивати да ће на основу грађе у њима бити могуће изградити и речник првих англицизама у српском језику, са много више одредница и потврда у различитим стиловима и реченичним контекстима, што ће омогућити и прецизније закључке, за које је Михајловићев речник дао само прве, али доста поуздане смернице.

⁵ Уп. и народски облик *бицикла* у односу на првобитни облик *бицикл*.

⁶ У Матици српској објављена је ове године огледна свеска *Речника славеносрпског језика* (РСЈ 2017).

ИЗВОРИ

- Михајловић 1972:** Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, I том (А – Љ), Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.
- Михајловић 1974:** Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, II том (М – Ш), Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Клајн 1996:** Иван Клајн, „Лексика”, у: *Српски језик на крају века* (редактор Милорад Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, 37–86.
- Клајн/Шипка 2008:** Иван Клајн и Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Милановић 2010:** Александар Милановић, *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић 2013:** Александар Милановић, *Језик весма полезен*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2015:** Александар Милановић, „Језик и стил Новина Србских (1813–1822)”, *Предавања 4 / Семинар српског језика, књижевности и културе*, Београд: Међународни славистички центар, 111–119.
- Павић 1979:** Милорад Павић, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма: Класицизам*, Београд: Нолит.
- Павић 1983:** *Рађање нове српске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Павић 1985:** Милорад Павић, *Историја, сталеж и стил*, Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ 2017:** *Речник славеносрпског језика : огледна свеска* (прир. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић), Нови Сад: Матица српска.
- Толстој 2004:** Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Унбегаун 1995:** Борис Унбегаун, *Почеци књижевног језика код Срба*, Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин.